

KØNS- OG FAMILIE-POLITIK I JAPAN – MED UDBLIK TIL DANMARK

Af Yoko Otsuka

Der var i 1980'erne en stærk interesse i Danmark for den japanske arbejdsmarkedsmodel og virksomhedskultur. I 1990'erne har interessen nærmere gået den modsatte vej, idet japanerne er begyndt at interessere sig for den danske velfærdsmodel. I denne artikel beskriver den japanske sociolog Yoko Otsuka relationen mellem stat, familie og køn i Japan – med løbende udblik til situationen i Danmark.

Denne artikel handler om køns- og familiepolitik i Japan med et udblik til forholdene i Danmark. Som i de fleste udviklede lande har familien i Japan undergået en voldsom forandring siden den anden verdenskrig. Med overgangen til et industrisamfund og med ændringer i de demografiske forhold steg antallet af unge lønarbejdere markant. De etablerede sig i kernefamilier og bosatte sig i forstæderne. Ændringen i familiestrukturen var imidlertid i høj grad med til at forstærke Japans høje økonomiske vækst og stabilitet især fra midten af 1970'erne. Fra et kønsperspektiv siges ofte, at der generelt i de industrialiserede lande kom flere og flere kvinder ud på arbejdsmarkedet i efterkrigstiden, men denne beskrivelse passer ikke ubetinget på Japan. Til forskel fra Danmark hvor kvinderne i samspil med velfærdsstatens udvikling begyndte at tjene penge og vinde økonomisk selvstændighed, så forblev kvinderne i Japan efter 2. verdenskrig i meget højere grad husmødre afhængige af mandens indtjening.¹

Det giver anledning til at stille spørgsmål som: Hvilken rolle antog familiepolitikken i Japan overfor selve familien? Hvordan kan dette beskrives i sammenligning med Danmark? Der kan gives mange definitioner af familiepolitik, men her fokuserer jeg på lovgivning og institutioner på statsligt niveau, der indvirker på familiens kønsroller. Jeg vil behandle tre aspekter i det følgende: Det første aspekt er hvordan "familien" forstås i lovgivningen på familieområdet. Derpå, det andet aspekt, hvor jeg ser på forholdet mellem familiepolitik og forandringer i familieinstitutionen i efterkrigstidens Japan, og afslutningsvis vil jeg diskutere, hvad der kendetegner den nuværende japanske familiepolitik.

Opfattelsen af "familien" i japansk lovgivning

Umiddelbart efter 2. verdenskrig blev folk i gennem den nye forfatning frigjort fra det feudale og patriarkalske "ie"-system, der havde

Billedet viser den japanske kejsers døtre igang med opvasken i 1946. Billedet er en del af den amerikanske propaganda umiddelbart efter 2. verdenskrig, og den kritiske betragter vil bemærke, at to opvaskere over for en til at tørre af giver en noget ujævn arbejdsdeling (ABA).



domineret folks liv siden Meiji-perioden (1868-1912). Kejserens magt byggede på "ie"-systemet". Det gav den ældste i familien myndighed til at bestemme over hele familien (oftest den traditionelle tre-generationsfamilie), hvor hensynet til familien blev holdt i hævd på bekostning af individet.

I den nye japanske forfatning blev det foreskrevet, at "ægteskabet påkræver begge par-

ters accept" (Afsnit 24-1), hvor det under det tidligere system havde været de to familier (familieoverhovederne), der arrangerede et ægteskab. Det blev også slået fast, at familielovgivningen skulle baseres på "individets værdighed og en grundlæggende lighed mellem kønnene" (24-2). Denne formelle lighed slog dog langt fra igennem på alle områder. Familieregistrering og navnesystemet er for-

blevet det samme helt op til i dag. En mand og en kvinde betragtes først som ægtefæller, når de er blevet registreret af staten. Ved denne registrering skal den ene af dem indtegnes som familieoverhoved, og de skal tage det samme efternavn. Disse to krav fastholder implicit "ie"-systemet,² og reducerer den individuelle person til et "familiemedlem".³

I en nyligt publiceret betænkning fra det japanske Social- og Sundhedsministerium fremhæves, at "I ægteskabet forenes mand og kvinde i en ny familie".⁴ Der findes ikke nogen eksplicit definition i Japan af, hvad en familie er, men familietyper som samboende par, par med forskellige efternavne, enlige forældre, homoseksuelle par eller singler accepteres aldrig som værende en familie. I de officielle statistikker beskrives disse typer med begrebet "husholdning", og de er ufordelagtigt stillet i det sociale system. Modsat Danmark hvor man ifølge den officielle statistiks definition fra 1991 noget bredere konkluderer, "at en familie kun kan bestå af personer, der bor på samme adresse, og at en familie højst består af to generationer".⁵

Familien i Danmark er således ikke betegnet ved ægteskab, blodets bånd og køn, og det er anerkendt fra officielt hold, at en familie består af individer, der bor sammen. Mens ægteskab i Japan er afgørende for, at en person regnes som "uafhængig" og "anstændig", er det i Danmark af betydning at have egen indtjening. En anden illustration af forskellen er, at andelen af børn i Japan født udenfor ægteskab er forblevet meget lavt i nærheden af 1%, mens det tilsvarende tal i Danmark ligger tæt på 50%.

Familieregistrering og navnesystemet i Japan har uden tvivl været bedre tilpasset kernefamilien end den traditionelle familie bestående af tre generationer. Den officielle forestillingen om en familieenhed indeholder imidlertid automatisk et hierarki mellem kønnene indenfor familien. Stort set alle gifte kvinder (98%) tager mandens familienavn, og næsten alle mænd er registreret som familieoverhovedet. I forlængelse heraf blev familiens opdelte kønsroller fasttømret med ændringerne på ar-

bejdsmarkedet, der medførte, at flere og flere kvinder blev husmødre og dermed afhængige af deres mænds lønindkomst.

Forholdet mellem familiepolitik og forandringer i den japanske familie i efterkrigstiden

Indtil midten af 1970'erne

Det er delvist rigtigt, at efterkrigstidens reformer gav unge japanske kvinder mere frihed. Kærlighedsægteskaber, i modsætning til arrangerede ægteskaber, blev populære. De unge kvinder foretrak i høj grad ægteskaber med lønarbejdere fremfor med landmænd. Livet i forstæderne betød, at de kunne slippe for det hårde landarbejde, at tjene svigerforældrene og at omgå irriterende naboer. I sammenligning med de ældre generationer var forholdet til mændene demokratisk og venligt, selvom familielivet stadig baserede sig på en meget klar forskel i kønsroller: mændene arbejdede, kvinderne skulle blive hjemme. Stadig i 1975 var 54.5% af alle gifte kvinder husmødre og udenfor arbejdsmarkedet.

Det var denne første epoke (1945-1975), hvor en mand kunne brødføde kone og børn alene på grundlag af sin lønindtægt. Den hastige industrialisering førte til, at familiemønsteret og familielivet i Japan typisk kan afbilledes som: en familie bestående af en lønarbejdende mand, en husmor samt to børn. De boede i en moderne lejlighed i forstæderne. Drengene blev sendt på universitet og pigerne på korterevarende uddannelser (fx "junior college"). En række undersøgelser har påpeget ligheden mellem familieliv og værdier i 1970'ernes Japan, og det som gjorde sig gældende i USA i 1950'erne.

Samtidig tilpassede virksomhederne deres produktionssystemer efter familiens opdelte kønsroller, og introducerede anciennitetsløn og systemet med livslang ansættelse. Den tendens blev forstærket med masseproduktionen og forbrugssamfundets opkomst. Kvinderne blev lukket ude fra arbejdsmarkedet. Hvis de arbejdede, sagde de typisk op, når de

blev gift. Virksomheder forventede simpelthen – til tider eksplicit – at kvinder skulle forlade deres jobs uden nogen form for opsigelse, når de blev gift eller fyldte 30 år, for at undgå arbejdsgiverbeskatning og udgifter til velfærdsordninger (fx huslejetilskud til ansatte).

Med udviklingen mod kernefamilier og udviklingen på arbejdsmarkedet samt indenfor socialpolitikken blev kønsrollerne standardiseret og integreret som en del af efterkrigstidens japanske vækstøkonomiske system. Den offentligt organiserede sociale velfærd forblev minimal og var kun rettet mod lavindkomstfamilier. Herudover eksisterede, indført i 1950'erne, en række socialforsikringsordninger for husholdninger med gennemsnitsindkomst, som var organiseret i tilknytning til erhvervsdeltagelse og ansættelse. Husmødre gift med en lønarbejder blev integreret i deres mænds forsikringsordninger. Indenfor skatteområdet blev den samme integration gennemtvunget. Det kan fx nævnes, at lønarbejdere der forsørgede en ægtefælle fra 1961 fik særlig prioritet, hvad angik skattelettelser. Flertallet af japanske familier kunne med en middelindkomst klare sig uden støtte fra staten

I dette sociale system betød indgåelse af ægteskab og familiestiftelse ubetinget et liv med et stærkt kønsdifferentieret rollemønster. Kvinderne i familien var forpligtet til at varetage alt reproduktivt og ulønnet arbejde, især omsorgsarbejde, på egen hånd. Dermed kunne staten også undgå udgifter til social velfærd. Relationen mellem kønnene indenfor familien var ensartede, og afvigende opførsel betød et mere ukomfortabelt liv og var i modsætning til den udbredte drøm om et liv med velstand og et højt forbrug. Kvinder blev typisk gift i en alder af 22-24 år, påtog sig efterfølgende et evighedsjob som husmor og opnåede på den måde en høj grad af sikkerhed gennem deres ægtefæller. Indtil midten af 1970'erne tog udviklingen indenfor familien og den statslige politik samme retning frem mod en vækst i såvel den nationale som familiemæssige velstand. De fleste familier var stabile enheder med en klar opdeling af kønsrollerne.

Perioden efter 1975

Oliekrisen i 1973 medførte et opbrud i det ellers så tætte samspil mellem udviklingen indenfor familierne og den statslige familiepolitik. Siden da har både erhvervsstrukturen på arbejdsmarkedet og familielivet bevæget sig fra ensartethed mod større mangfoldighed. Den skarpe opdeling i familiens kønsroller begyndte at blive nedbrudt.

Lønarbejdere måtte arbejde hårdere og hårdere for at brødføde deres koner og børn. Imidlertid fortsatte den materielle forbrugsorientering i befolkningen og det stærkt konkurrenceprægede uddannelsessystem for unge, samtidig med at nogle kvinder begyndte at føle utilfredshed over et isoleret og anstrengende liv som husmoder. En konsekvens af dette var, at mange gifte kvinder uden små børn bevægede sig ud på arbejdsmarkedet. De blev dog kun ansat på deltid, som i Japan betyder en usikker position med lav løn, ingen forsikring, men med næsten de samme opgaver og arbejdstimer som de fuldtidsansatte. I 1984 var antallet af arbejdende hustruer således højere end antallet af hjemmegående. Efter indførelsen i 1986 af "Loven for lige ansættelsesmuligheder" blev kvindearbejdet udenfor hjemmet delt i to typer: Arbejde på fuld tid ligesom mændene uden hjemlige forpligtelser eller deltidsarbejde med begrænset jobsikkerhed. Det var ikke overraskende hovedsageligt gifte kvinder, der havde ansættelse i sidstnævnte kategori.

Siden slutningen af 1990'erne har mange virksomheder ansat meget få faste arbejdere og i højere grad satset på løst tilknyttede arbejdere i deltidsarbejde eller tidsbegrænsede kontrakter. Disse var lettere af skille sig af med igen, og arbejdede til en tredjedel af prisen på en almindelig arbejder. Denne type løsarbejdere findes nu ikke kun blandt gifte kvinder, men i stigende grad også blandt enlige kvinder og mænd.

På blot to årtier er familiemønstre og familielivet blevet langt mere sammensat. Antallet af single husholdninger blandt både unge og gamle steg fra 14% i 1975 til 26% i 1995. Tallet i 1955 var helt nede på 3,4%. I samme pe-



Kvindelige og mandlige industriarbejdere i Japan i 1970'erne (ABA).

riode faldt antallet af husholdninger bestående af tre generationer fra 37% i 1955, 22% i 1975 og ned til 15% i 1995. Fødselstallet faldt til et gennemsnit på 1,38 barn pr. kvinde i 1998. Antallet af skilsmisser steg, især blandt midaldrende ægtepar, mens antallet af indgåede ægteskaber faldt. I 1980 var 90% af de 30-årige gift. I 1994 var antallet af ugifte mænd i alderen 30-34 år på 33%, mens tallet for ugifte kvinder var 18%. For de yngre generationer med et højt uddannelsesniveau, og som var vokset op i en tid med en høj levestandard, var ægteskab og familieliv ikke længere så attraktivt – medmindre det sikrede et liv i ekstrem velstand.

Ikke desto mindre var det de japanske regeringers politik at fastholde det ensartede familieliv med de stærkt opdelte kønsroller.

Mændene skulle stadig arbejde ude, mens kvinderne skulle kombinere både lønarbejde og arbejde i hjemmet. Ikke mindst for at begrænse offentlige udgifter overfor en voksende forsørgerbyrde af ældre medborgere ændrede staten sit syn på familiens rolle i forhold til det sociale system. Indtil midten af 1970'erne var familien blevet betragtet som "modtager af støtte på det sociale område", men i den efterfølgende periode blev den nærmere set som "en støtte til at holde udgifterne på det sociale område nede", og familierne blev betragtet som "varetagere af social tryk".⁶

I den offentlige betænkning *Folks liv* fra 1983 blev det slået fast, at familiens grundlæggende rolle og funktion er omsorg for børn og for gamle, og at "den offentlige sektor bør forsøge at assistere så familien fuldt kan ud-

folde sin funktionsevne, men uden at støtten risikerer indblanding i familiesfæren”.⁷ Vigtigheden af selvhjælp i tre-generations familier og i de lokale samfund blev klart understreget. Det blev anbefalet, at gifte kvinder tog lønnet arbejde – men uden at de opgav husmoderrollen og varetagelsen af det ulønnede omsorgsarbejde i familien.

Kendetegn ved den nuværende japanske familiepolitik

De nye udviklingstendenser indenfor familiepolitikken slog igennem i løbet af 1980'erne og de tidlige 1990'ere. For at reducere de sociale velfærdsydelser og begrænse udviklingen mod en større mangfoldighed i familiemønstrene startede regeringen med at nedskære støtten for enlige mødre ved hjælp af en ”Lov om Moder & barns velfærd” fra 1981. Det står i modsætning til Danmark, hvor støtten til enlige forældre prioriteres med henvisning til barnets sociale situation.

Nedskæringsbestræbelserne i Japan gjorde sig også gældende på ældreområdet. Med ”Lov om Pensionisters sundhed” fra 1983 blev den gratis lægebehandling for ældre over 70 år afskaffet. Brugerbetalingen for lægebesøg blev sat op ved en reform i 1986, og ved reformer i 1990 og 1991 indenfor ældreomsorgen understregedes vigtigheden af familiens hjemmeomsorg for de ældre. Reformerne betød, at støtten gik til familierne og ikke til de gamle selv, og at det var familiemedlemmerne, der vil sige kvinderne, der måtte blive hjemme og tage ansvaret for de ældre.⁸ I tilføjelse hertil blev der ved en reform af indkomstskattelovgivning i 1984 indført særlige skattelettelser til arbejdere, der havde sine gamle forældre boende. I Danmark er omsorgen for de ældre ikke på samme måde en familieforpligtelse.⁹

De mest betydningsfulde skattereformer med hensyn til påvirkning af forholdet mellem kønnene var: Skattereformen fra 1984 hvormed en deltidsarbejder slap for beskattning, hvis årsindkomsten var på under 900.000 yen. I forlængelse af den ovenfor

nævnte skattereform fra 1961 indførtes i 1987 en særlig indkomstskattelettelse for arbejdere, hvis hustruer tjente under 1.000.000 yen om året. Skattelettelsen blev indført for at undgå dobbelt-forsørger-familier og havde som målsætning at fastholde hustruerne i det ulønnede omsorgsarbejde. Reformerne af de nationale pensioner i 1985 og 1989 indeholdt de samme principper. I 1985-reformen var det kun pensionen for de forsørgede hustruer, der var fritaget for skat, mens alle andre over 20 år, inklusive studerende, kvinder gift med selvstændige og familier med to forsørgere siden 1989 har været forpligtet til at betale skat.

Desuden blev der som foranstaltninger mod den stigende befolkningskrise og alderdomsudviklingen indført love om forældreorlov i 1992 og omsorgslov i 1995. Forældreorloven gælder både for kvindelige og mandlige ansatte indtil barnet fylder 1 år. Lønnen er imidlertid ikke garanteret fra arbejdsgiverens side. Ved en reform af reglerne for arbejdsforsikring i 1994 blev det gennemført, at 25% af lønnen blev kompenseret via arbejdsforsikringen. Ikke desto mindre var det 51% af kvinderne og kun 0,02% af mændene, der benyttede orlovssystemet. I Danmark står diskussionen om, hvordan begge forældre kan tage orlov på lige fod i relation til lønkomensation og karrierehensyn. Den japanske forældreorlovsordning berører slet ikke spørgsmålet om en deling af ansvaret for børnenes omsorg mellem kønnene. Den indbefatter det alernødvendigste niveau for fordelingen af ansvaret mellem forældre og stat for omsorgen af børnene, mens hverken offentlige og private børnepasningsfaciliteter er introduceret i noget nær det nødvendige omfang.

Afsluttende bemærkninger

Den voldsomme økonomiske vækst i efterkrigstidens Japan blev understøttet af en statslig politik, der skubbede befolkningen ind i stærkt kønsdelte roller, hvor kernefamilien med levn fra ”ie”-systemet blev dominerende. Den statslige politik så ud til at følge og understøttede de etablerede familiemodeller som

i Danmark, men hensigten var i lige så høj grad at sikre stor sparsommelighed med de sociale ydelser. Ved at udvide socialforsikringssystemet søgte staten, at fremtidssikre den uafhængige familieenhed, så den fortsat kunne tage vare på sig selv i et samfund præget af privat initiativ og foretagsomhed. Men da erhvervsstrukturen ændredes påvirkedes også kønsrollemønstret. I dag har flertallet af familierne, det vil sige kernefamilierne, brug for sociale ydelser. Regeringerne har imidlertid ikke betragtet det som et statsansvar. Især omsorgsarbejde betragtes stadig som tilhørende familiesfæren. Ingen statslig støtte til familiens omsorgsarbejde betyder imidlertid implicit en statslig intervention til fordel for det traditionelle kønsrollemønster i familierne.

I den nuværende situation hvor bevæger forholdet mellem køn og familie sig så hen? I april 2000 blev der indført en "Lov om omsorgsforsikring". Den japanske regering har endvidere diskuteret foranstaltninger mod befolkningskrisen og alderdomsudviklingen med en række eksperter. Der er dog stor usikkerhed om, hvor stort et ansvar staten skal tage vedrørende børne- og ældreomsorgen. Med en omstrukturering af arbejdsmarkedet vil familier med kun én forsørger givetvis forsvinde i fremtiden, og mere lige jobmuligheder vil måske vinde indpas. Det betyder, at hver mand og kvinde vil komme til at arbejde hårdere og konkurrere for at sikre dem selv og deres sociale sikkerhed fremover. Forholdet mellem familie og stat på omsorgsområdet vil være afgørende for ligheden mellem kønnene både i familie- og arbejdslivet.

(oversat af Steven L. B. Jensen & Klaus Petersen)

Noter

1. Ochiai, Emiko (1997), *Nijyuiseiki Kazoku*, s. 18-21.
2. Hisatake, Ayako et al (1997), *Kazoku Data Book*, s. 9.
3. Ida, Hiroyuki (1995), *Seisabetsu to Shihonsei*, s. 66.
4. Ministry of Health and Welfare (2000), *White Paper Annual Report on Health and Welfare*, p. 1.

5. Stenvig, B., Andersen, J. & Laursen, L. (1993), "Arbejdsliv og familieliv i Danmark og Europa – statistisk belyst", in *Den svære balance. Om sammenhængen mellem arbejdsliv og familieliv set i et ligestillingsperspektiv*, (red.) Søren Carlsen og Jørgen Elm Larsen, s. 33.
6. Harada, Sumitaka (1988), "*Nihongata Fukushima-akai*" *Ron no Kazokuzo*, s. 366.
7. Ibid., s. 378-80.
8. Ida, Hiroyuki (1995), *Seisabetsu to Shihonsei*, s. 200.
9. Koch-Nielsen, Inger (1996), *Family Obligations in Denmark*, s. 30-31.

Abstract

Yoko Otsuka: Gender and Family Policy in Japan – in a comparison with Denmark. *Arbejderhistorie*, 4/2000, p. 122-128.

With a transition of the industrial structure and a demographic change, a nuclear family pattern based on gender division roles rapidly became popular in post-war Japan. The gender division roles in the family was mixed with the remains of the patriarchal "ie" system, and was standardised in the whole social system by the state. The enormous growth of the Japanese economy was produced by the uni-formed gender role different social system by the state. However, the gender division roles in the family has collapsed since employment structure changed since the mid 1970s. General husband income is not enough to feed all families and wives can not take all responsibility for care work anymore. However, the state has not taken it as state responsibility. In the future, gender opportunity might be equal, but in unstable employment condition: Men and women in the family would have to work harder for each survival. Gender equality is never realised without social support for all families.

Yota Otsuka, ph.d., sociolog fra Risume Universitetet i Kyoto. Er i 2000 og 2001 gæsteforsker ved Socialforskningsinstituttet i København.
Sociologisk Institut, Københavns Universitet, Linnésgade 22, 1361 København K